

כתם שמש על הקיר

נעה מלמד

בית

תערוכה זו, המתקיימת בחלל הקטן והאינטימי של הגלריה בקיבוץ לוחמי הגטאות, מפגישה את יצירותיהם של יהושע גרוסברד ועידית לבבי גבאי ומזמנת לצופה מבט מקרוב באפשרות של הבניית קו והד מקשר, בין-דורי, באמנות ישראלית. יהושע גרוסברד ז"ל נולד ב 1900 בסרוצק בפולין, עלה לארץ בשנת 1939 והתיישב בחיפה. עידית לבבי גבאי נולדה בשנת 1953 בקיבוץ מרחביה שבעמק יזרעאל וכיום היא יוצרת ומתגוררת בקרית טבעון. מרחב החיים, הסביבה, הבית והביתיות מפעילים את שניהם ומופעלים באופנים שונים ביצירתם.

יצירתו של גרוסברד מבוססת על מסורת ציורית מערבית בה ניתן לראייה, להסתכלות במציאות הגלויה ולתגובה אליה מקום מכריע. גרוסברד, שחי ויצר בחיפה, מתאר את סמטאותיה ושכונותיה.

בין אם זה ואדי סאליב, חצר בעיר התחתית או ואדי ניסנס, אין בציור זכר ללכלוך ולהזנחה הנלווים בוודאי לחצרות הבתים. הוא בורא מקום נקי מסממני הזמן. זהו מרחב טהור, שלו ומוגן. הבית, החצר, העץ והשמים עטופים בחלל המכנס אותם אל תוכו. אין כאן הצהרה ציונית תעמולתית כובשת כי אם פעולה המצביעה על יופיו של הקיים ועל זכותו להתקיים בכבוד.

יצירתה של עידית לבבי גבאי מתהווה בתוך הקשר אמנותי שאינו מבוסס עוד על הראייה והמבט הישיר כי אם על מחוזות של תודעה, רגש, זיכרון ומחשבה. החלל בציוריה פרום ופרוץ ותחושת המקום אינה מובנת מאליה. אין זו המעטפת המסמנת את מרחב ההזדהות כי אם אולי רק קיר, גדר, חצר. תחושת השייכות אינה נמסרת על ידי מסמנים חובקים כי אם באמצעות חפצי בית מופקעים ומבודדים משימושיותם הנוטרים כסמל. בבחירת החפצים הפשוטים ואופן עיצובם, מהפכת לבבי גבאי בין הקולקטיבי לפרטי, בין רשות הרבים ורשות היחיד, בין הלאומי והאישי ומניפה דגל הקורא ליום יום אפשרי ושפוי.

ביצירתם של יהושע גרוסברד ועידית לבבי גבאי יש מן המרכז והמעדן, המתרבת והחומל.

כמו באקט של נתינת שם. יש בה נוכחות הנובעת מטווח החוויה במרחב הביתי.

אין בתערוכה דמות אנושית, אך זו מסופרת באמצעות סימון ואפיון הסביבה-סביבת אנוש.

עולמם הציורי אינו עולם הטבע הפראי, אין זה ציור של מחוות גדולות או תנועות הבאות מהכתף, זהו עולם שבו המבט ותנועת היד המציירת שבים ומסדירים את הכאוס, מאשרים ומבירים את המוכר והמכמיר.

הציור של גרוסברד בנוי על קומפוזיציה מאוזנת ושקולה שצירי האורך והרוחב מבוססים לרוב על קונסטרוקציה ארכיטקטונית. השקט הבוקע מן התמונות מושג בין היתר מארגון חוזר של מרכיבי היצירה בתחביר של חתך הזהב המסורתי. בדומה לציוריו של מונדריאן, בהם הוא שב ובודק את היחס בין המרכיבים והשפעתם על שיווי המשקל או הפרתו, כך גרוסברד מאמין בכוחו של המבנה, בעצמת השלד ובהשפעתן של הצורות זו על זו.

בהתבוננות במהלך יצירתו לאורך השנים, ניכר כי ניקוי והפשטת הקומפוזיציה היא מענייניו המרכזיים. יצירות רבות מאז שנות השבעים אינן מצוירות עוד מהתבוננות בלתי אמצעית בנוף אלא מתוך התבוננות ביצירותיו המוקדמות שצוירו כעשור לפנייהן ולעיתים אף קודם לכן. בזיכרונותיו מספר גרוסברד, כי תפקידו כילד היה לעזור לאביו בציוור בתי מדרש ובתי כנסת. אביו היה מעטר את התקרה בנופים משולבים בצמחייה, פרחים וציפורים מעופפות. יהושע הילד נדרש להחזקת החוט המסמן את הקווים ולמילוי קטעי צבע על פי תרשימים שהכין אביו על ניירות והעבירם חלקים חלקים לקירות ולתקרות. ייתכן והחלוקות החוזרות ונשנות, הקיטוע והזיכור של אותן קומפוזיציות נובע עוד משם – מזיכרון הילדות, מטוהר העשייה וחרדת האחריות לביצועה.

החלוקה הסימטרית רווחת ביצירתה של עידית לבבי גבאי. מבנה זה מעניק ליצירתה אופי איקוני המעלה על הדעת ציורי מזבח, עיטורי ארון קודש או מגזרות נייר. ברבים מציוריה של עידית, מופיע דימוי מרכזי אשר משני צידיו דימוי נוסף, מוכפל, משתקף כבמראה, כמו היה הוא גוף שנחתך והופרד ונחשף חלקו הפנימי, תוכן, לבבו נתון למבט, חף מהסתרה, פועם. ממדי העבודות קטנים, האקספרסיה מרוסנת, משיכת המכחול הספונטנית האחת ונזילת הצבע, מנסות להתארגן, להתעצב, מסרבות לכך, חרש חרש נשמעת יבבה, נשמע ניגון.

קיר

במיצב שהקימה עידית לבבי גבאי בתערוכה "לינה משותפת"¹, קראה ליצירתה 'חדר הפוך' בו החוץ: השמיים הכחולים, השמש וחבילות הקש נכנסו לתוך חלל החדר ואילו סימני המרחב האישי האינטימי: הקולבים ושורת המגבות יצאו החוצה, חבקו את החדר מבחוץ כמחוך או חישוק מהדק לוחץ וסובב במעגל את הקיר. היפוך וטשטוש זהו המרחב בין פנים וחוף מופיע בוריאציות רבות ביצירתה של האמנית. שער שנותר כאות או סמל מבלי דעת את כיוון הכניסה והיציאה ממנו או אליו, צלקת הנראית כרקמה בחוט אדום – גריד המשחזר את השתי וערב של בד המגבת, של נייר המשבצות, של הקנוס.

נימים אדומים מבצבצים מתחת או מעל פני השטח, עור הציור, צבע הקיר וניל²⁴.

אפילו את השמש, המאור הגדול, הופכת לבבי גבאי באחד מציוריה ומפנה קרניה פנימה. זוהי שמש הפוכה כמרמזת על הבעירה שבגוף ומכוונת אולי אל עבר אפשרות קיומו של מקור אור אחר.

יהושע גרוסברד מצייר סביבות אורבאניות, בית נושק לבית וביניהם חצר. בתים מבחוץ או טבע דומם: הבית מכפנים. הפתחים בביתו של גרוסברד מצביעים ורומזים על התנהלות והתרחשויות המתקיימות בתוכם-מהעבר השני. בתים אלו משכנעים בהיותם מיכל של חיים על שגרותיהם הקטנות, אולם אין פתחים אלו מפתים להצצה, בין אם התריס פתוח או סגור, הוילון מוסט או מורם, כמכבדים את פרטיות הבית ואת רשות היחיד של יושביו. יש משהו בבית ודי לנו בכך. תדר חרישי זה מורגש דרך הקיר עצמו לא פחות מאשר דרך החלון, הוילון, הדלת או המרפסת. הקיר זוויותיו נראים לעיתים פריכים כאילו המבנה עשוי חומר חדיר ונושם המאפשר פעפוע ויחסי גומלין חשאיים בין פנים וחוף.

שולחן

אני מתבוננת בציור טבע דומם של גרוסברד.

הסכין המונח בקדמת השולחן נראה כמי שהתעייף, או שאין זה הכלי שפרס את הפרי לאורכו ואת קרום הלחם. יש בו משהו רפוי וקהה, משהו בזווית אינו משכנע, הוא רופף. נראה כי החיבור שבין הידית ללהב אינו חזק דיו לבצע פעולה כזו - פעולת ההפרדה. המגע והקשר מהווים את הרטט שבציור. לחי הלחם נושקת לבקבוק, הפומלה החצויה נשענת על הכלי.

במהלך שנות יצירתה נושאת עימה עידית לבבי גבאי את מגבת המטבח. אותה היא מקפלת, פורשת, תולה על קולב, רפויה ומכסה כטלית או כדגל בחצי התורן. המגבת, מלה בעלת סיומת נקבית, החלה את דרכה אצל עידית כמצע ציורי, משטח עליו החלה חוזרת ומאשרת את השתי וערב של בד הציור וכך הפכה אותה לנייר מכתבים' להעברת מסרים קיומיים דחופים. בהמשך, הפכה המגבת לדימוי, מושא התבוננות לציור, לסמל, לאיקונה. המגבת המייבשת, הסופגת, הקרובה לגוף הערום, נותרת נטולת שימוש. היא מסמנת את הסמרטוט הנמוך והבזוי בשרשרת הבדים המתנוססים והמתנופפים. היא ספוגה בזיעתן של נשות הקיבוץ השותקות שהניעו ללא דיבור את האידיאולוגיות הגדולות. סביבת המטבח היא זו שממנה נשאלות השאלות הקיומיות: שאלות על זהות, על מקום, על מוסר. מגבת המטבח הרפויה, הפסיבית, עקודה תדיר על המתלה שהתגלגל למסכה, לגולגולת-לפנים בעלי עיניים ואף, אך ללא פה. הקולב והמגבת הם עדים שותקים. רואים ונמצאים ושניהם תלויים בזה התומך בהם בגבם-הקיר. הקיר בעל קו האופק הרוחבי - בחלקו התחתון מבריק וחלק, ניתן לניקוי ובעליון יבש וצחיח. השילוש מגבת-קולב-קיר, נראה במצבים שונים ביצירתה של עידית. לעיתים מופרד, לעיתים צמוד ונוגע.

אור

ביצירות המוצגות בתערוכה בוקת פלטה צבעונית בהירה והציור רווי אור. הפיגמנטים הספוגים בכדים נדחסים פנימה ומוחרשים באמצעות הלבן. ורוד, ירקרק, אוקר, צהוב, וניל, תכלת - כיצד נשמרת המידה בין רכות, נעם, כאב וחמלה, לבין מתקתקות מתיפייפת? הציור כמו מתרפק בשמש מפקיר עצמו לחום.

בזיכרונותיו מספר יהושע גרוסברד, בדומה לציירים רבים שהגיעו מאירופה לארץ על המאבק עם האור המסנוור ועל געגועים לשעת הדמדומים: "זמן רב עבר עד שיכולתי לחוש את הצבעוניות העדינה שהשמש מחזירה בחמימותה." הציור של גרוסברד כמעט מוותר על הצללים. הוא מכהה שטחים על מנת לתאר מצב תלת מימדי, כניסות ויציאות, אולם אובייקטים בולטים רבים נמנעים מלהטיל צל. כאילו היו ישויות שאינן גשמיות. התריסים הבולטים, הגגונים-נפתחים אל החלל וסביבתם אינה מתכהה כלל. באופן בו הוא מניח את הצבע על הבד ניכר יחסו המיוחד לקיר. גרוסברד עבד שנים כצבעי קירות בתים. לעיתים נראה כי פעולת הנחת הצבע עצמה, במשטח תחום ומוגדר מהווה מעין מדיטציה עבורו. משטח הצבע, לפני היותו קיר, דלת, וילון, מפה או כיכר לחם, הוא כתם צבע בעל צורה והאופן בו הוא מכסה או מגלה את שתחתיו ונפגש עם מה שלידו, מייצר תדר מסוים מדויק ומובחן. האור ביצירתו הוא אור השמש וציוריו שייכים לשעת היום הבהירה. זהו אור הקשור בראייה, בהתבוננות, בתפיסת העין. במגזרות הנייר של גרוסברד, שאינן מוצגות בתערוכה זו, ניתן מקום רב למוטיב זה: חנוכייה, נר, פסוקים כמו: הנרות הללו אנו מדליקין, מנורה מאירה. מוטיבים אלו מופיעים בעיקר במגזרות חנוכה אך לא רק בהן.

בזיכרונותיו הוא מסכם: "כל ציור הוא התחלה חדשה וחיפוש. אני שואף לכנות, שקט נפשי ואופטימיות"

האור אינו מופיע רק כמאפשר לגלות את העצם, לבנותו ולעצבו. האור הוא תימה מרכזית וחשובה בעבודתה של עידית לבבי גבאי ומקורות אור הם פעמים רבות גם שמות עבודות: "שמש הפוכה", "ירח בחלון", "יום ולילה" ו"פרי בשמש". הדימויים מבליחים כזהרורי אור המופיעים בזיכרון, בתודעה: מרחב העמק הקיצי, האידיאולוגיה עליה גדלה כ"לדת שמש", השייכות הים תיכונית הגיאוגרפית והתרבותית. כל אלה ניכרים בציוריה עוד ועוד בהתבהרות כללית של הצבע, לצד צבעוניות סימבולית כדוגמת האדום והכחול. בדומה לגרוסברד, גם אצל לבבי גבאי, הצל מופיע בתוך האובייקט עצמו (בקפלי המגבת לדוגמה) אולם אינו מוטל על גבי הקיר. מתוך המישור הפיזי הישיר עובר הבד, החומר, הסמרטוט הגשמי, לגול צורה והופך ייצוג לרוחניות שזוכה.

הפנייה החוזרת ונשנית בתערוכה היא ל"יהי אור". שפע אור. אור משפיע.

האור שורה על הציורים מבעבע ובוקע מתוכם.

"נלבישך שלמת בטון ומלט", משפט משירו של אלתרמן², הוא שם הפרויקט במסגרתו מוצגת תערוכה זו. הבתים של יהושע גרוסברד ועידית לבבי גבאי אינם בתים של בטון קשיח, הם מסרבים ללבוש שלמה של מלט ובוחרים בשלמת אור.

1 "לינה משותפת- קבוצה וקיבוץ בתודעה הישראלית", 2005, אוצרת: טלי תמיר, ביתן הלנה רובינשטיין, מוזיאון תל אביב
2 מתוך: "שיר בוקר", נתן אלתרמן, נכתב בשנת 1934 לסרט 'חיים חדשים'- סרט תעמולה שיזמה קרן היסוד לישראל.